

Квінтологічний підхід до побудови єдиної теорії творчості

С.Л. Марков

кандидат психологічних наук, доцент,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У статті запропоновано модель і метод побудови єдиної теорії творчості, в основу якої покладено універсальний принцип центрованої пентаструктури.

В статье предложены модель и метод построения единой теории творчества, в основу которой положен универсальный принцип центрированной пентаструктуры.

In the article the model and method for the construction of unified theory of creativity is proposed. The universal principle of the centered penta-structure was put in the base of a formation of the theory.

Ключові слова: *єдина теорія творчості, методологічні підстави, квінтологічний підхід, пентаструктура, пентабазис, модель творчості.*

Постановка проблеми

Сучасна загальна теорія творчості є громіздкою, пересиченою багатозначними термінами системою, хиткою гносеологічною конструкцією, переважаною різноманітними методологічними підходами та множинними, часто не пов'язаними та не порівняними одна з одною теоретичними концепціями. Більшість теорій середнього рівня, що становлять її, були побудовані переважно за позитивістськими стандартами, шляхом індуктивного виведення теоретичних систем із чистих емпіричних фактів.

Однак, оскільки чисті факти виявляють свою теоретичну навантаженість, сучасна концепція творчості принципово не може бути виведена з досвіду, а її еволюція супроводжується вгрузанням у постійно зростаючій безлічі емпіричних результатів і уявлень. При цьому стрімке накопичення не співвідносних одна з одною теорій середнього рівня створює мозаїчну, строкату й фрагментарну картину з хиткими, поверховими та еkleктичними філософськими передумовами. Нині теорія творчості перебуває в стані постмодерністського хаосу, а нові загальні теорії, що природно виникають, у свою чергу потребують узагальнення та систематизації. Окрім цього, у методологічному плані загальна дослідницька ситуація в галузі вивчення творчості характеризується домінуванням

прикладних досліджень над фундаментальними, предметних підходів над міждисциплінарними і кількісних методів над якісними.

Концептуальною підставою кожної з існуючих теорій виступає поняття творчості, яке повинно виводитися з розуміння його сутності та природи. Водночас, більшість існуючих дефініцій, а отже, і теорій творчості, є результатом реалізації різноманітних світоглядних орієнтацій, парадигмальних установок і суб'єктивних уявлень дослідників, прояву їхньої конвенціональності та корпоративної солідарності, втілення їх приватних прагматичних цілей, дослідницьких завдань та індивідуальних переваг.

Нині перед дослідниками стоїть пріоритетне завдання побудови єдиної теорії творчості, яка стала б цілісною, самоузгодженою системою, що вільно вміщує в собі всі існуючі концепції творчості, у тому числі й протилежні, які не суперечать, а взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну. Така цілісна динамічна теорія повинна бути готовою до будь-якого розширення та поглиблення, відкритою не лише до включення в себе всіх нових теорій, а й до їх прогнозування та породження.

На сьогодні важливою є проблема прагматизації теорії та створення універсального й ефективного творчого методу як серцевини творчого бачення дійсності.

При цьому дієве, живе творче знання повинно бути добре організоване та репрезентоване за допомогою найбільш емних, компактних і зручних матриць, карт, символів, архетипічних структур, у тому числі й різноманітних пентаструктур. Таким чином, завдання побудови структурної рамки єдиної теорії творчості зводиться до створення емної та простої матриці й визначення місця кожної теорії в цьому симетричному, самоподібному, фрактальному утворенні.

Необхідно враховувати, що сама концепція творчості, як будь-яка складна система, неминуче проходить у своєму розвитку низку універсальних етапів: зародження, диференціацію, інтеграцію, а також трансформацію, у результаті якої сама система, що еволюціонує, через природне постмодерністське дроблення переходить до центронування й об'єднання навколо вихідної матриці породження, конституїваної універсними першопринципами.

У зв'язку з цим, на сьогодні незвичайної актуальності набуває вже не пошук інтегративних принципів, що дають змогу вибудувати загальні теорії, а визначення деяких абсолютних, начал, що самопороджуються, послідовне й іманентне розгортання яких закладає методологічні основи та викреслює концептуальні рамки єдиної теорії творчості. Таким чином, завдання визначення структури теорії гармонійно доповнюється пошуком єдиних гранично загальних і надійних онтологічних і методологічних підстав, із яких виводились би сутнісні та центральні категорії теорій, що вільно, за допомогою смислових, непричинних зв'язків, об'єднували б численні школи, теорії та парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні дослідники все більше схиляються до думки, що єдина теорія творчості повинна бути побудована на надійних теоретико-методологічних засадах. Так, ще А. Уайтхед вважав, що «істинний метод філософської творчості полягає в тому, щоб виробити найкращу (у межах ваших можливостей) схему загальних ідей і без-

страшно застосувати її до тлумачення досвіду» [1, с. 24].

На думку В.С. Стьопіна, вже в постпозитивістській філософії був усвідомлений, протилежний емпіричному, шлях побудови теорії, що є експлікацією фундаментальних теоретичних понять і структур. При цьому як найважливіші компоненти, що утворюють підстави науки та систем теоретичного знання, автор виділяв: 1) наукову картину світу, яку утворюють фундаментальні поняття і принципи науки, 2) ідеали та норми наукового пізнання, що включають ціннісні орієнтації, методологічні приписи, цілі дослідження та способи їх досягнення; 3) філософські підстави науки як «метафізичні моделі», онтологічні принципи та фундаментальні постулати [2].

Таким чином, визначення метафізичних передумов, онтологічних підстав і методологічних принципів створення єдиної теорії творчості повинно доповнюватися побудовою гранично наближеної до реальності цілісної картини світу, в основі будови і розвитку якої лежать універсальні закони та механізми творчої еволюції. Крім цього, оскільки творчість є серцевиною, іманентним конституюючим центром, організуючою віссю й ідеальною траєкторією розвитку всіх психічних процесів, властивостей і станів, побудова її єдиної теорії тісно пов'язана зі створенням інтегральної парадигмальної рамки психологічної науки.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Нині перед дослідниками постало завдання побудови не стільки загальної, скільки єдиної теорії творчості. Беручи до уваги той факт, що проблеми побудови такої теорії, універсальної психологічної парадигми, органічної наукової картини світу та вихідної матриці першосутностей, по суті, збігаються, можна припустити, що саме створення цілісної самоузгодженої теорії творчості стане моделлю вирішення найбільш нагальних і глобальних завдань сучасної науки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є побудова матриці інтегрування та породження взаємоузгоджених методологічних підстав побудови єдиної теорії творчості за допомогою реалізації квінтологічного підходу до проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження

Побудова єдиної теорії творчості, на відміну від її загальної теорії, повинна здійснюватися не шляхом інтеграції численних існуючих теорій, а на основі розгортання й саморозвитку її центральної категорії, вихідного теоретичного поняття, що становить ядере концептуальної підґрунтя теорії. Теоретичне поняття творчості є формою вираження її сутності, пізнання якої у свою чергу здійснюється шляхом осягнення природи феномена творчості, яке дає змогу сформувати її онтологічну підставу, що служить надійним теоретико-методологічним фундаментом побудови єдиної теорії творчості.

У зв'язку з цим, визначення сутності та розкриття природи творчості може бути здійснено лише за межами самої теорії шляхом її філософського осмислення [3]. Водночас визначення онтологічної підстави творчості неможливе без розкриття її позадослідних, трансцендентних і граничних метафізичних передумов. Розуміння феномена та внутрішньої природи творчості вимагає максимального розкриття смислових контекстів, радикального розширення методологічних рамок її вивчення, створення гранично ємних контекстних матриць, що не дозволили б звзвити, пропустити, деформувати та спотворити вічно нові, емерджентно виникаючі, творчі феномени.

Саме нова жива метафізика дасть змогу створити гранично широкий і ємний смисловий контекст розгляду творчості, основними вимірами якого є позадослідні принципи і трансцендентні начала, сконструювати універсні матриці, здатні вміщувати невидимі, неосмислені, ще не проявлені, але можливі феномени.

При цьому першочергово необхідні емпіричні дослідження конкретних жит-

тєвих проявів творчої активності повинні супроводжуватися розкриттям фундаментальних підстав і позадослідних начал реальності, що визначають необхідні умови, витоки та саму можливість існування творчості й творчих потенцій особистості. Під час розгляду дійсності з позицій «універсалістичного емпіризму» (М.О. Лоський) сам емпіричний факт, зберігаючи свою справжність і живу речовність, постає як згорнута голографічна матриця, що вміщає всі шари реальності, які стоять за нею, від сприйраних і вимірюваних ознак до граничних і сконцентрованих універсних смислів. При цьому кожен феномен, подія й емпіричний факт розглядаються через призму голографічної пентаматриці, що дає змогу висвітлити всі пласти їхніх різнорівневих зв'язків, а головне – струнку ієрархію центрів зв'язків смислопородження і ключових вимірів.

Єдність теоретичної системи створюється всередині зустрічних потоків, що одночасно виходять від первинних, чистих емпіричних уявлень та від трансцендентної рамки граничних вимірювань універсуму. Максимальна узагальненість вихідної універсальної структури і водночас гранична надійність, незнищенність і непорушність першосутностей виправдовують і надають, у своїх рамках, необмежену методологічну та пізнавальну свободу, відкривають несподівані можливості для постійного розвитку, збагачення та поглиблення теорії.

Однією з найважливіших методологічних проблем побудови єдиної теорії творчості є визначення її базової структури. При цьому завдання зводиться до знаходження та створення деякої голографічної багатовимірної матриці, в якій є місце для кожної існуючої й такої, що виникає, теорії, а стійкі відносини між її рівнями й елементами дають змогу з легкістю і очевидністю розкривати нові зв'язки і взаємoperеходи між різними концепціями.

Така активна, добре структурована матриця повинна бути здатною витягати, структурувати й упаковувати існуючі та нові емпіричні й теоретичні знання. При цьому акумуляція тотожної, але індивіду-

алізованої інформації в окремих частинах і кластерах сама по собі спричиняє її якісне перетворення, емерджентне породження нових цілісностей і смислів.

Одним із варіантів побудови динамічних матриць породження, що дають змогу звести численні теорії творчості в єдину систему та консолідувати їх за допомогою непричинних смислових зв'язків, може бути квінтологічний підхід до творчості.

Вказаний підхід до дослідження складних об'єктів є різновидом, конкретизацією системно-структурного підходу та методологічною орієнтацією, способом бачення й опису, в основі якого лежить універсальна пентаструктура – квінкунс, утворена шляхом внутрішньо необхідного саморозгортання деякої першосутності. Квінкунс (від лат. *quinque*, *quinque* – п'ять, *uncia* – унція, мала частина) – цілісна структура, що складається з п'яти розташованих у шаховому порядку багатовимірних згорнутих точок або просторів, чотири з яких знаходяться у кутах великого квадрата, а п'ята – у його центрі. При цьому структурно точки можуть розгортатися в кола, і тоді фігура буде універсальним архетипом чотирьохпелюсткової «квітки життя».

Сутнісною відмінністю цієї структури від інших пентаструктур є наявність центру, що постає як квінтесенція, «п'ята і, водночас, перша сутність», найбільш глибинний, первинний і чистий принцип, найважливіша і головна ідея, як тонка субстанція, що пронизує світи, дух, і вища творча сила.

Ця структура є «одухотвореною пентаграмою», пентагоном, у якому вершина фігури переміщується в її центр, певною архетипічною моделлю світу, в якій чотири точки, що відповідають сторонам світу, зустрічаються в центрі творчої сили та бачення. Крім цього, цей спосіб репрезентації складних систем є результатом реалізації «піфагорійського підходу» до світу, заснованого на переконанні, що все є число, що саме число має онтологічну природу та, як деяка організуюча першосутність, лежить в основі виявленої та не проявленої реальності, а числові пропорції й симетрії виражають найбільш гли-

бинні принципи та закономірності будови і розвитку світу.

Надзвичайне багатство смислів, закладених у числі п'ять, якому приписувалось особливе значення практично в сіх країнах, культурах і філософських системах, підкреслювали С. Гінгер та А. Гінгер. «П'ятірка, – пишуть автори, – символізує завершеність, рівноважний союз і гармонію. Це число пов'язане з центром, розташованим строго посеред чотирьох сторін світу». При цьому саме п'ятірка – емний символічний образ, що виражає багатовимірний підхід до людини, який включає фізичний, афективний, раціональний, соціальний і духовний виміри [4].

Пентаструктура та її особлива форма квінкунс може розумітися як архетип, як універсальна структура, яка пронизує всі форми і рівні будови та існування світу, що виявляється у вигляді таких способів організації та репрезентації систем, як: принцип пентаграми, мандали, колеса, квітки, лотоса, пагоди.

Водночас пентаструктура є не лише емним символом, що втілює космічний порядок і образ світу, а й вродженим архетипом психіки, що забезпечує легкість сприйняття і, відповідно, миттєве, інтуїтивне схоплення сутностей поданих подібним чином об'єктів. Крім цього, ізоморфність внутрішніх і зовнішніх структур породжує особливий, фрактальний спосіб зв'язку між суб'єктом і об'єктом, створює можливість їх багаторазового голографічного взаємовключення.

Реалізація квінтологічного підходу пов'язується із застосуванням низки послідовних процедур і прийомів, у результаті яких складний зміст об'єкта постає у вигляді особливого роду репрезентації або архетипічної пентаструктури. Такий спосіб побудови об'єктів додає системі стійкості та симетричності, полегшує взаємодію між об'єктами, що знаходять свою вищу форму зв'язку через рівновіддалений центр координації, управління та смислонаділення.

Квінтологічний підхід орієнтує дослідників на виявлення базових компонентів і структур феномена, на розкриття й аналіз

різноманітних типів взаємозв'язків і зведення їх у єдине ціле. Він, у певному сенсі, є втіленням принципів священної геометрії, спрямованих на пошук топологічних рішень самих сутнісних проблем будови та розвитку світу. Пріоритетною спрямованістю та відмінною рисою квінтологічного підходу є першочергове віднайдення центру породження, деякої багатовимірної точки, згорнутої сфери, голографічної клітинки, що вміщує універсум, а також у її розгортанні в декілька сутнісних вимірів, які з внутрішньою необхідністю синтезуються в гармонійну структуру, що служить геномом універсальної творчості.

Такий принцип побудови об'єктів дає змогу вирішити сутнісну структурну суперечність між відцентровими та доцентровими силами системних об'єктів, між імперативною тоталізацією центру та руйнівними енергіями периферій. При цьому сконструйована пентаструктура гармонізує та збалансовує відносини всередині системи і виступає як трансформатор, що перетворює деструктивну енергію в творчу, яка спрямовується на ритмічне пульсування цінної інформації та смислів. У цьому сенсі особливої евристичності набуває метафора живої квітки, яка дає змогу подати внутрішню динаміку пентаструктури у вигляді органічної, пульсуючої системи, що ритмічно розгортає пелюстки змістів і знову згортає їх до свого центру.

Високий креативний потенціал квінтологічного підходу проявляється в першочерговій спрямованості на визначення та формування центрального ядра теорії, що спонтанно генерує нові знання, самостійно розкриває неявні та створює нові смисли. Окрім цього, утворення ємного, голографічного способу упаковки призводить до граничного стиснення та концентрації змісту, вибудовування ієрархії центральних категорій і відповідних вакуумних просторів породження, активних порожніх місць, що самостійно вибирають і притягують ізоморфні структури й однорідну інформацію та одночасно генерують нові феномени, зв'язки та смисли.

Водночас нескінченна, невичерпна можливість виявлення різних площин,

зрізів і рівнів аналізу складних систем дає змогу підставляти в порожню матрицю будь-яку п'ятірку взаємоузгоджених пентаструктурою понять. При цьому в кожному активному порожньому просторі, за принципом китайської пагоди, відбувається примусове нашарування змістів та смислів, їх взаємонасичення, взаємодоповнення, взаємозбагачення та взаєморозкриття.

Уже саме розміщення окремих теорій у їх спорідненому просторі, повернення в їх справжні світи та смислові контексти спричиняє приріст змісту, а несподіване об'єднання у єдину цілісну конфігурацію раніше не пов'язаних теорій емерджентним чином розкриває нові властивості, зв'язки та якості. При цьому представлення системи знань у вигляді пентаструктури дає змогу кожній теорії середнього рівня співвідноситись як одна з одною, так і з центром, що дозволяє розкривати її нові, несподівані функції, сутності та цілі.

Необхідно підкреслити, що в найбільш загальному вигляді в основі квінтологічного підходу міститься:

- вихідна світоглядна позиція, методологічна орієнтація, точка зору, особливий ракурс розгляду та спосіб бачення складного об'єкта;
- стратегічний принцип або їх система, основне положення, переконання та керівна ідея;
- спосіб опису та репрезентації змісту об'єкта;
- набір процедур і прийомів, що слугують формою реалізації вихідних принципів і способів подання об'єкта.

Варто зазначити, що квінтологічний підхід розглядається не як єдино правильна методологічна орієнтація, а лише як один із варіантів системного опису, що вільно вміщує і навіть посилюється від застосування моністичних, дуалістичних, тріалогічних і тетралогічних та інших системно-структурних способів репрезентації та аналізу.

У свою чергу квінтологічний аналіз – це спосіб реалізації квінтологічного підходу, процедура уявного розкладання предмета на частини з метою визначення його

повноти й сутності. Квінтологічний аналіз здійснюється в нерозривному зв'язку з синтезом, що проявляється в конструюванні з отриманих частин гармонійної структури, шляхом об'єднання їх навколо свого центру породження. Одним із найбільш успішних і детально розроблених способів реалізації квінтологічного підходу є запропонована В.А. Ганzenом концепція системних описів, або метод пентабазисів [5].

В основу цього методу покладено подання складних систем у вигляді пентабазису, що складається з чотирьох рядопокладених, пов'язаних у пари понять та одного центрального, об'єднуючого. При цьому вичерпний опис будь-якого об'єкта дійсності досягається шляхом роздвоєння єдиної основи на дихотомічні пари її сутнісних критеріїв, тобто за допомогою двох послідовних дихотомічних поділів.

Провідною ідеєю методу є співвіднесення сукупності елементів досліджуваного об'єкта з сукупністю елементів вибраного базису, у результаті чого здійснюється структурування множини елементів, виявляються їх сутнісні зв'язки та встановлюється повнота опису. Використання базисів дає змогу зробити ці описи набагато стійкішими, допомагає виявити спільність об'єктів різної природи, отримати значно більші наукові синтети та подати наукову інформацію у більш зручній для сприйняття та осмислення формі.

При цьому найважливішою властивістю пентабазису є його узгодженість із можливостями сприйняття людини та з особливостями будови як першої, так і другої сигнальних систем. Об'єднання декількох базисів також дає можливість збільшити аналітичну потужність методу. «У ряді випадків, – зазначає В.О. Ганzen, – пошук базисів відіграє й евристичну роль, він може допомогти виявити «білі плями», полегшити перехід від вивчення явища до його сутності» [5, с. 41]. При цьому дієвість цього методу може бути істотно збільшена в разі об'єднання та накладення декількох базисів.

Саме метод системного опису В.А. Ганzenа може бути покладений в основу по-

будови матриці граничних метафізичних підстав творчості або «карти сутностей», а також виявлення архітектоніки феноменальних світів людини, які можуть слугувати вихідними генеративними матрицями побудови єдиної теорії творчості.

У цьому сенсі завдання побудови структури та сутнісних підстав єдиної концепції творчості розгортається в низку послідовних етапів:

1. Віднайдення центрального першопринципу породження та інтегрування, що є квінтесенцією основних філософських передумов і методологічних орієнтацій.

2. Розгортання цього першопринципу шляхом послідовних дихотомічних поділів та об'єднання нових сутнісних маніфестацій у цілісний пентабазис.

3. Виявлення архітектоніки світів універсуму, інтегруючим і породжуючим ядром якого є світ культури.

4. Упорядкування й узгодження всіх наявних теорій творчості та зведення їх у струнку взаємоузгоджену систему за допомогою побудованих пентабазисів.

Конструювання вихідної матриці організування та смислородження розпочинається з віднайдення безумовного фундаментального першопринципу, що повинен мати такі властивості, як:

- первісність, споконвічність;
- універсальність та інваріантність;
- усезагальність, усеміщуваність і граничне розкриття;
- наявність внутрішнього джерела саморуху та здатність до саморозгортання;
- самодостатність, внутрішня єдність, самоутворюваність, самопричинність, «causa sui».

На думку М.О. Лоського, система можлива тільки за існування надсистемного, трансцендентного начала, необхідно єдиного в самому собі та тому справді абсолютного. Способом відношення цього надсвітowego начала до світу є творіння ієрархії субстанціональних діячів, деяких конкретно-ідеальних начал, що охоплюють як неживу природу, так і трансцендентні духовні сутності. На думку філософа, субстанціональні діячі є творчими силами, центрами породження та об'єднання мно-

жин окремих систем, кожна з яких підпорядкована якомусь більш складному цілому, аж до світового, що має у своїй основі єдину Вищу субстанцію [6].

Абсолют розуміється як безумовне, необмежене, таке, що збігається із самим собою, само себе руйнує та безперервно самопороджується, вічно нове начало, яке створює, вміщає та підтримує все суще. Таке розуміння абсолюту може бути найбільш загальною моделлю представлення центральних компонентів пентаструктур, що відображають усі форми існування матерії на будь-якому рівні організації. Так, виходячи з цієї моделі, онтологічна підстава єдиної теорії творчості може бути подана як процес невпинного спонтанного самопородження буття.

Водночас, оскільки абсолют є буттям буття і ніщо, тотожність тотожності і відмінності, єдність єдності та множинності, то першим етапом розгортання абсолютної першооснови є її поділ на буття і ніщо. Другий акт розгортання граничних першосутностей призводить до їх поділу, за критерієм «нескінченне-кінцеве», на нові діадичні комплементарні зв'язки: буття (ціле-взаємодія) і ніщо (можливість-свобода). Саме діалектичні пари ціле-взаємодія та можливість-свобода розкривають сутнісні виміри творчості, як способу існування абсолюту, викреслюють його координуючі смислові рамки і проявляються як універсальні, самостійні, нерозривно пов'язані, онтологічні та смислові сфери людського універсуму.

Архітектоніка даних трансцендентних першосутностей може бути проявлена шляхом побудови їх узагальноної топологічної моделі або «карти сутностей», компоненти якої є центральними категоріями, базовими поняттями, на яких будуються універсальні, філософські теорії творчості. Так, у найбільш широкому сенсі творчість може бути визначена як спосіб існування, прояву та розгортання Абсолюту і як творчість природи, а також як досягнення й реалізація свободи, створення та реалізація можливостей, створення та реалізація цілого і як творча взаємодія (табл. 1).

У свою чергу центральні категорії, що

лежать в основі загальних теорій творчості, одночасно виступають як принципи, які породжують та інтегрують, вони впорядковують відповідні їм змістовні простори окремих теорій, або теорій середнього рівня (Р. Мертон, 1967) [7] чи «окремих теоретичних схем» (В.С. Стьопін, 2000) [2].

Така деревоподібна модель відповідає деякій стандартній структурі гуманітарних і, зокрема, психологічних теорій. В.А. Юревич вважає, що «її найбільш виразно проступаючими елементами є центр і периферія, тобто, з одного боку, деякі базові ідеї та твердження, що утворюють ядро теорії, з іншого, – допоміжні щодо нього досвід і когнітивні конструкції» [8].

При цьому інтегральна матриця універсальних філософських теорій творчості може бути подана у вигляді послідовного розгортання першосутностей, кожна з яких експлікується в певних змістовних сферах теорій, що породжуються своїми центрами – сутностями і категоріями другого порядку [9]:

1. Творчість як розгортання і спосіб існування Абсолюту, творчість природи й універсальний процес еволюції.

1.1. Співтворчість людини з вищою творчою силою. Реалізація творчої божественної сили волі, що живе в людині (М.О. Лоський, 1906, 1927); співтворчість Людину з Богом (М. Бердяєв, 1935).

1.2. Співтворчість з вищою силою шляхом досягнення вищих станів свідомості. Творчість як плід божественного натхнення (Платон 5-4 ст. до н.е.); досягнення стану потоку (М. Чікентміхай, 1975).

1.3. Творче бачення світу. Бачення особистості як джерело творчості і створення світів культури (Г. Зіммель, 1911, 1918).

2. Творчість як Взаємодія. Трансактні взаємини між індивідумом і середовищем (М. Stein, 1962); творчість як гармонійні взаємодії індивіда з його оточенням (Х. Андерсон, 1965); творчість як розвиваюча взаємодія (Я.А. Пономарьов, 1976).

3. Творчість як створення та реалізація Цілого. Досягнення єдності та гармонії з первинними сутностями всесвіту (Х. Андерсон, 1965); об'єднання фрагментів знань, що зберігаються в пам'яті, у єди-

«Карта сутностей» і універсальні теорії творчості

Ціле Творчість як створення і реалізація цілого Творче мислення		Можливість Творчість як створення та реалізація можливостей Творча уява
Буття	Абсолют Розгортання Абсолюту і творчість природи Творче сприйняття	Ніщо
Взаємодія Творчість як взаємодія Творча пам'ять		Свобода Творчість як реалізація свободи Творча інтуїція

не ціле (В. Келлер, 1930, М. Вертгеймер, 1945).

4. Творчість як створення та реалізація Можливостей. Творчість як «створення вторинних світів» і моделювання мов (Дж.Р.П. Толкієн, 1931); побудова можливих світів, гра з текстом (Р. Барт, 1973; Х.Л. Борхес, 1982; У. Еко, 1983); конструювання як «оможливлення» існування. (М. Епштейн, 2003).

5. Творчість як досягнення та реалізація Свободи. Свобода волі і творчості як вираження власної природи людини (Піко делла Мірандолла (вид.1496); пробудження «діонісійського» духу та переоцінка цінностей (Ф. Ніцше, 1872); творчість як вираження, ствердження та реалізація субстанціональної свободи (М.А. Бердяєв, 1911, 1916); вільна реалізація проекту та здійснення вільного вибору (Ж.П. Сартр, 1946).

У свою чергу, єдина теорія творчості повинна будуватися на основі універсальних структур і законів функціонування та розвитку психіки, що має онтологічний і творчий характер і природно включає в себе весь спектр проявів свідомості, несвідомих і трансперсональних станів, а також досуб'єктних і метасуб'єктних маніфестацій. Так, С.Л. Рубінштейн (1957) писав про «спорідненість» людини всьому сущому та її іманентну включеність до буття; О.М. Леонтьєв (1983) розглядав психіку як безперервний «образ світу», який у своєму розвитку вплітається в процес еволюції. У свою чергу, В.Т. Куд-

рявцев стверджував, що психіка має початкову, універсально-творчу природу: «Первісною формою становлення будь-якої психічної функції людини є продуктивний, творчий процес, що забезпечує побудову в індивіда динамічного образу світу культури в його загальності й універсальності...» [10, с. 117]

Таким чином, вихідна «карта сутностей», що була побудована на базі граничних онтологічних підстав, створює організуючі й пояснювальні простори не лише для філософських теорій творчості, а й для тих, які побудовані на дослідженні базових психічних процесів, у свою чергу представлених у вигляді пентабазису: «пам'ять-мислення», «інтуїція-уява» і сприйняття, яке лежить в їх основі (табл. 1).

Продовжуючи задавати гранично широкі контексти та плани розуміння, що висвітлюють факти і феномени, не доступні безпосередньому спостереженню й емпіричному дослідженню, зберігаючи гранично широкий погляд на творчість і, за необхідності, вводячи в буття поняття «суб'єкт», ми отримуємо нову онтологічну категорію – світ, точніше, нерозривну зв'язку та цілісність «людина - світ» або буття людини у світі.

Одвічно синкретичним, первинним світом людини є світ культури, що створюється первозданним, цілісним актом творчого усвідомлення-бачення, що є деякою початковою синкретичною цілісністю, яка включає дію зі створення арте-

факту, акт подолання проблеми, супутній комунікативний акт і вільне емоційне самовираження первісного творця.

При цьому світ культури, що народжується разом із людиною, у згорнутому вигляді містить у собі майбутні автономні феноменальні світи, які виражають п'ять основних форм буття: предметну, людську, символічну, соціальну та культурно-творчу.

Послідовне саморозгортання світу культури за допомогою двох універсальних дихотомічних розподілів дає змогу виявити відносно автономні суб'єктивний і об'єктивний пласти культури, що, у свою чергу, поділяються на дві комплементарні зв'язки світів: предметного і символічного, а також внутрішнього і соціального, якісні вершини яких знову інтегруються світом культури.

При цьому вимальовується певна архітектоніка незалежних світів універсуму, що розкриває базові симетрії та гармонійність взаємозв'язків усередині універсальної пентаструктури. Саме ця пентаструктура базових світів людини може бути конституюючою матрицею, системою смислових контекстів, вимірювань і факторів, що упорядковують і породжують основні психологічні концепції творчості.

Традиційно, пошук і віднайдення певних інтегруючих принципів і організуючих паттернів творчості проводилися переважно шляхом узагальнення й аналізу всього різноманіття емпіричного досвіду та наявного теоретичного знання. Так, Mel Rhodes (1961), проаналізувавши 40 визначень творчості та 16 визначень уяви, розробив і обґрунтував цілісну модель творчості – 4 Ps та подав її у вигляді взаємодії 4-х чинників: процесу (process), продукту (product), особистості (person) і середовища (press) [11]. У свою чергу, Ross Mooney (1962) також запропонував розглядати творчість через призму моделі 4 Ps (process, product, person, environment) [12]. Stuart E. Golann (1963) замінив поняття середовища близьким за змістом поняттям «місце» і його теорія 4Ps (process, product, person, place) стала структурною основою для організації теоретичного й

емпіричного дослідження творчості. При цьому поняття «місце» (place) в широкому сенсі розумілося більшістю дослідників як проблемне або соціально-організоване середовище [13]. Надалі, Д. Саймонтон (Dean K. Simonton, 1988), ототожнюючи поняття лідерства і творчої активності, розширив список організуючих категорій і ввів п'яту P – persuasion (переконливість) [14]. Клаус Урбан (2003) до трьох класичних вимірів – процес (process), продукт (product) і особистість (person) – додав новий – проблема (problem), залишаючи категорію середовища (environment). Виходячи з цього, він вивів нову формулу творчості: 4Ps-E [15].

Необхідно зазначити, що згадані цілісні моделі творчості були побудовані шляхом аналізу й узагальнення теоретичних знань та емпіричного досвіду, у суворій відповідності з позитивістськими критеріями науковості та принципами раціональності, логічності, достовірності.

Водночас рефлексивний, гіпотетико-дедуктивний метод дослідження творчості, за якого як вихідний концептуальний конструкт вибирають життєвий світ особистості, а точніше – сукупність складових його феноменологічних світів, дає змогу вивести центральні категорії творчості з його топологічної моделі або системи взаємоузгоджених змістовних просторів. Максимально можлива повнота опису наявного та можливого емпіричного досвіду досягається шляхом введення його в структуру феноменологічного пентабазису, що об'єднує предметний і символічний, внутрішній і соціальний світи, а також культуру як центр їх інтеграції та породження.

У реальному житті творчість проявляється як спосіб існування людини в універсумі, у його світах і, у першу чергу, в первісному, вершинному просторі культури, що породжує й одночасно інтегрує феноменальні світи. У гранично широкому розумінні творчість є цілісний, безперервний, структурований універсумом законами та структурами потік творчого бачення, що проектується в базові, феноменальні світи та виявляє себе за допомо-

гою елементів, структур та основних закономірностей цих світів.

Розкриття способів існування особистості в п'яти феноменальних світах, дає змогу виявити основні форми творчості, якісна своєрідність яких визначається специфікою будови та смислової визначеності кожного світу. Так, у світі культури творчість проявляється як творче бачення і центруючий його процес смислотворчості, що як вища, самодостатня форма активності гармонійно включає й інтегрує всі інші форми творчості.

Водночас творче бачення постає як єдиний потік сприйняття, аналізу, переживання, осмислення та дієвого перетворення світу, що здійснюється у внутрішньому плані. Центральним, сутнісно-емерджентним процесом, що пронизує всі інші внутрішні потоки творчого бачення, є смислотворчість, яка розуміється як процес вичерпування і наділення дійсності розвиваючими, креатологічними смислами.

Смислові структури є вищими, ядерними, інтегративно-трансцендентними утвореннями особистості, а сам смисл рівнозначний існуванню особистості у світі та самому життю. «Деякі його називали четвертим, – писав В.П. Зінченко, – деякі – п'ятим виміром буття. Хоча його необхідно назвати першим» [16].

Смислотворчість як центральний динамічний компонент вищої форми творчості творчого бачення пронизує та наповнює всі специфічні форми творчої активності особистості в п'яти автономних світах, що

організуються відповідними центральними категоріями творчості. Так, у предметному світі творчість проявляється як продуктивна творча діяльність, сутнісною категорією якої є «продукт»; у символічному – як творче вирішення, проблемо-організуючою категорією якого є «процес»; у соціальному – як творчий діалог, що визначається доменом «середовище»; у внутрішньому – як творча самореалізація, що породжується центральним поняттям «особистість». Побудована дедуктивним способом пентаматриця базових активностей і категорій має потужний пояснювальний і евристичний потенціал і дивовижним, водночас природним чином включає в себе основні вимірювання, або домени творчості (процес, продукт, особистість і середовище), отримані шляхом узагальнення та конденсації емпіричного досвіду.

У зв'язку з сутнісним і вихідним характером процесу смислотворчості, для розкриття глибинної сутності творчості доцільно ввести п'ятий елемент, субстанціональну базову категорію, певний центральний вимір – сенс (sense), а класичну модель подати у вигляді 4Ps/S-процес (process), продукт (product), особистість (person), середовище (place), зміст (sense) (табл. 2).

Сконструйована генетична пентаматриця породження й організації, що лежить в основі інтеграції існуючих загальних і окремих теорій, може бути наповнена конкретним змістом і подана в наступному вигляді [9]:

1. Творчість як бачення, реалізація твор-

Таблиця 2

Архітектоніка феноменологічних світів і психологічні теорії творчості

Символічний світ Творче вирішення проблем Процес (Process)		Соціальний світ Творчий діалог Середовище (Place)
	Культура Реалізація творчої позиції, творча рефлексія і смислотворчість Сенс (Sense)	
Предметний світ Творча діяльність Продукт (Product)		Внутрішній світ Самоактуалізація Особистість (Person)

чої позиції, як творча рефлексія і смисло-творчість.

1.1. Творчість як особливий стан душі, творча установка, здатність сприймати світ (Е. Фромм, 1959, 1970); реалізація творчої позиції (Stance) (S.J. Parnes, 1967).

1.2. Творчість як створення нових смислів. Породження смислів «екзистенційно-апріорними структурами» (Л. Бінсвангер, 1958; Р. Мей, 1969); пошук і віднайдення нових смислів (В. Франкл, 1959); смислопородження (Б.С. Братусь, 1994; Д. Леонтьєв, 1999; С.В. Дмитрієв, 2001); смислобудування (Ф.Е. Василюк, 1984); творче розуміння як добування, трансляція та породження нових смислів (В.П. Зінченко, 1997).

2. Творчість як продуктивна діяльність. Творча міць людини, що реалізується в безперестанній діяльності (Г. Фіхте, 1794); творчість як продуктивна, перетворювальна діяльність (С.Л. Рубінштейн, 1946).

3. Творчість як виявлення і вирішення проблем. Творчість як процес перетворення проблематичної ситуації в розв'язану (Дж. Дьюї, 1910); творчість як вирішення завдань і проблем (В. Келер, 1925; К. Дункер, 1945; М. Вертгеймер, 1945); чутливість до проблем, визначення недосконалостей (Е. Тогганс, 1962, 1967).

4. Творчість як самоактуалізація та реалізація специфічних властивостей і рис особистості. Принцип творчої самодіяльності: творення себе в процесі творчості (С.Л. Рубінштейн, 1922); спонтанна реалізація сутнісного-Я (Е. Фромм, 1941); творчість як самореалізація (К. Роджерс, 1954, 1965); творчість як спонтанна і трансцендентна самоактуалізація (А. Маслоу, 1954, 1968, 1971).

5. Творчий діалог, любов і емпатія. Продуктивний діалог і майевтика (Сократ, 5 ст. до н.е.); ерос, любов і потяг до прекрасного (Платон, 5-4 ст. до н.е.; Плотін, 3 ст. н.е.); діалог як вільна, плідна активність породження (М. Бубер, 1923); діалогічна природа мислення, творчості та культури (В.С. Біблер, 1975, 1990); творчість як діалог і взаємна участь (D. Bohm, 1992, 1996) тощо.

Творчість укорінена в культурі, людсь-

кій практиці, соціальному світі, текстовій реальності та неповторному екзистенційному досвіді. Творчість – це не лише і не стільки процес, здатність, продукт або особливо організоване середовище, скільки те самопробудження багатовимірною динамічного простору та розгортання першосутності породження, що проявляється в феноменальних світах у формі народження нових смислів, ефективного вирішення проблем, вільної самореалізації, продуктивної діяльності й творчого діалогу.

Висновки

Побудова єдиної теорії творчості повинна здійснюватися не лише шляхом інтеграції численних існуючих теорій середнього рівня, а й на основі розгортання деяких вихідних метафізичних моделей і онтологічних підстав, які закладають фундамент, породжують ієрархію нових центральних категорій, зводять каркас та загальну концептуальну рамку теорії.

Послідовне розгортання і наповнення вихідних пентаматриць породження та інтегрування, відкриває можливість систематизації, взаємоузгодження і взаємозбагачення різноманітних окремих теорій творчості, дає змогу розкрити сутнісні взаємозв'язки між ними, співвіднести їх із вихідними філософськими підставами та з самою реальністю, передбачити і стимулювати виникнення нових теорій.

Ефективним і евристичним варіантом створення динамічної, голографічної структури, багатовимірної матриці організування є квінтологічний підхід до дослідження складних об'єктів, в основу якого покладено універсальний принцип репрезентації систем за допомогою архетипічних пентаструктур і пентабазисів.

Центральний елемент пентаструктури є акумулятором високоцінної інформації та генератором нових смислів. Сутнісною та відмінною рисою квінтологічного підходу є першочергове визначення центрального елемента пентаструктури, певної згорнутої матриці породження, що інтегрує та структурує існуючу інформацію, генерує нові смисли.

Опис системних об'єктів у вигляді пен-

таструктур є одним із можливих, але, водночас, оптимальним для організації та побудови концептуальних систем, і зокрема єдиної теорії творчості, оскільки він дає змогу гармонійно об'єднати такі сутнісні критерії всіх репрезентацій, як принципи повноти і простоти.

Можна припустити, що всі складні системи розвиваються в напрямі набуття балансу між п'ятьма базовими внутрішніми підсистемами, до їх взаємопідсилення і гармонійної взаємодії, створення симетричної конфігурації автономних смисло-

вих просторів, об'єднаних навколо центральної сутності.

Універсальна пентаструктура чи квінкунс є архетипічним символом, інваріантною структурою, що пронизує всі рівні будови та розвитку світу, й вона, як вихідна матриця організування та породження, може бути покладена в основу побудови структури єдиної теорії творчості, універсальної психологічної парадигми, органічної наукової картини світу й універсної моделі граничних сутностей і першосмислів.

Список використаних джерел

1. Уайтхед А. Избранные работы по философии / А. Уайтхед / сост. И.Т. Касавин; общ. ред. и вступ. ст. М.А. Киселя. – М. : Прогресс, 1990.
2. Степин В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция / В.С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.
3. Рыбалкин Н.Н. Философия безопасности: учебное пособие / Н.Н. Рыбалкин. – М. : МПСИ, 2006. – 296 с.
4. Гингер С. Гештальт – терапия контакта / С. Гингер, А. Гингер / пер. с фр. Е.В. Просветиной. – С.-Пб. : Специальная литература, 1999. – 287 с.
5. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л. : Ленингр. ун-т, 1984. – 176 с.
6. Лосский Н.О. Мир как органическое целое / Н.О. Лосский. – М. : Директ-Медиа, 2008. – 285 с.
7. Merton R.K. The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations / R.K. Merton; Ed. Norman W. Storer. – Chicago: The Univ. of Chicago press, 1973. – 605 p.
8. Юревич А.В. Структура теорий в социогуманитарных науках // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.history.vuzlib.net/book_o004_page_10.html
9. Марков С.Л. Теории творчества // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.geniusrevive.com/index.php?option=com_content&view=article&id=42&Itemid=39&lang=ru
10. Кудрявцев В.Т. Творческая природа психики человека / В.Т. Кудрявцев // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 113-121.
11. Rhodes M. An analysis of creativity/ M. Rhodes// Phi Delta Kappan, 1961. – 42. – P. 305-310.
12. Mooney R. L. A Conceptual Model for Integrating Four Approaches to the Identification of Creative Talent // A Source Book for Creative Thinking; Ed. Sidney J. Parnes and Harold F. Harding / R.L. Mooney. – New York: Scribner, 1962. – P. 73-84.
13. Golann S. Psychological study of creativity // Psychological Bulletin, 60, 1963. – P. 548-565.
14. Simonton D.K. Scientific genius: A psychology of science / D.K. Simonton. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
15. Urban K.K. Toward a Componential Model of Creativity // Creative Intelligence; Ed. D. Ambrose, L.M. Cohen & A.J. Tannenbaum / K.K. Urban. – Cresskill, NJ: Hampton Press, 2003. – P. 81-112.
16. Зинченко В.П. Живые метафоры смысла [текст] : к 110-летию со дня рождения Л.С. Выготского / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. – 2006. – № 5. – С. 100-112.